

Najstarsze zachowane mapy demarkacyjne wschodniej granicy Rzeczypospolitej z lat 1764-1767

Przed pierwszym rozbiorem Polski

Polsko-rosyjski traktat pokojowy zawarty 6 maja 1686 r. w Moskwie nazywany jest w historiografii od nazwiska jednego z sygnatariuszy pokojem lub traktatem Grzymałtowskiego. Został on jednak potwierdzony uchwałą sejmową dopiero w 1764 r. Do dziś zachowało się kilka spośród ówczesnych kartografików demarkacyjnych.

Henryk Bartoszewicz

Zanim jednak przejdziemy do map, cofnijmy się kilkadziesiąt lat wstecz do wydarzeń istotnych dla późniejszego ustalenia granic. W myśl postanowień rozejmu zawartego 11 grudnia 1618 r. w Dywulinie, kończącego trwającą od 1609 r. wojnę polsko-rosyjską, Wielkie Księstwo Litewskie uzyskało ziemię smoleńską, a Korona – ziemię czernihowską i ziemię siewierską. Od tego czasu aż do utraty Inflant na rzecz Szwecji w 1622 r. powierzchnia Rzeczypospolitej liczyła 900 tys. km kwadratowych i była największa w historii. Zawarty 14 czerwca 1634 r. pokój w Polanowie, który podsu-

1. Mapa demarkacyjna granicy polsko-rosyjskiej od Białej Cerkwi do granicy Rzeczypospolitej z Turcją, 1764 r., Jan Bakatowicz, AGAD, Zb. Kart. 509-7

mowywał wojny polsko-rosyjskie toczone w pierwszej połowie XVII w., potwierdzał prawie w całości nabytki terytorialne Rzeczypospolitej uzyskane w Dywulinie (z wyjątkiem utraconych na rzecz Rosji 12,5 tys. km kw., w tym Sierpiejska).

Sygnatariusze traktatu pokojowego w Polanowie zobowiązali się wyznaczyć delegacje do mieszanej komisji demarkacyjnej, która miała dokonać ostatecznego rozgraniczenia ziem między obu państwami. Ustalenie przebiegu granicy polsko-rosyjskiej w terenie było przedmiotem licznych sporów. Moskwa podejmowała próby renegocjacji ustaleń traktatowych i wprowadzenia jednostronnych zmian linii granicznej. Prace demarkacyjne trwały ponad dziesięć lat. Nie wiemy, jakie sporządzono w związku z nimi kartografika, ponieważ nie zachowały się żadne mapy granicy Rzeczypospolitej z Rosją wyrysowane w tym czasie. W wytyczeniu linii granicznej w terenie uczestniczyli prawdopodobnie oficerowie inżynierii i artylerii, których Władysław IV ściągał do wojsk Rzeczypospolitej, m.in.: Sebastian Anders, Krzysztof Arciszewski, Elias Arciszewski, Fryderyk Getkant, a także francuski kartograf pozostający w latach 1630-47 w służbie polskiej Guillaume (Wilhelm) le Vasseur de Beauplan.

Obraz kartograficzny granicy Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego z Rosją według stanu z lat 1618-34 został przedstawiony jedynie na mapach generalnych Rzeczypospolitej opracowanych w XVII w., a opublikowanych dopiero w jego drugiej połowie. Na uwagę zasługują dwie z nich. Dzieło Beauplana *Nova totius Regni Poloniae Magni[ue] Ducatus Lithuaniae cum suis palatinatibus ac cofiniis* (...) sporządzone zostało w 1652 r. na arkuszu papieru o wymiarach 14 x 18 cm w skali około 1:12 500 000 przy udziale Wilhelma Hondiusa – niderlandzkiego rytownika pracującego w Gdańsku. Mapa jest kompilacją nie tylko prac innych autorów, a mianowicie mapy Polski Gerarda Mercatora z 1585 r., mapy radziwiłłowskiej Litwy Tomasza Makowskiego z 1613 r., mapy Prus Kaspiera Hennebergera z 1576 r., mapy krajów skandynawskich Andreasa Bureusa, ale także map Dniepru i Ukrainy samego Beauplana z lat 1639-50. Opracowanie to stanowiło istotny krok w rozwoju przedstawiania obrazu kartograficznego Europy Środkowowschodniej i wywarło

ogromny wpływ na przedstawianie ziem Rzeczypospolitej przez wielu kartografów z różnych krajów. Wschodnią granicę według stanu z lat 1618-34 zaznaczono także na wydaniu amsterdamskim sprzed 1661 r. mapy Beauplana odbitej w większej skali około 1:4 500 000 oraz na niektórych jej przeróbkach publikowanych w drugiej połowie XVII w. w skalach od około 1:4 200 000 do 1:8 200 000.

Drugą z map generalnych Rzeczypospolitej ukazujących granicę polsko-rosyjską po układzie w Dywulinie była *Estats de la Couronne de Pologne* (...) Nicolasa Sansona d'Abbeville wydana w Paryżu w 1655 r. na papierze o wymiarach 42 x 57 cm w skali około 1:2 900 000. Mimo że stanowiła ona kompilację tych samych kartografików co mapa Beauplana i zawierała wiele niedoskonałości, także stała się podstawą licznych map generalnych Polski i Wielkiego Księstwa Litewskiego publikowanych w drugiej połowie XVII i pierwszej połowie XVIII w. Na jej późniejszych wydaniach oraz przeróbkach (m.in. autorstwa synów Nicolasa Sansona d'Abbeville, Guillaume Sansona i Nicolasa Sansona II) wydanych w drugiej połowie XVII w. oznaczono granice Rzeczypospolitej według stanu sprzed 1648 r.

Pokój w Polanowie formalnie ustabilizował wschodnią granicę Rzeczypospolitej na dwudzieścia lat. Jednak spory wokół wytyczenia linii granicznej w terenie oraz czynione przez Rosję próby rewizji traktatu pokojowego pokazały, że państwo moskiewskie nie zrezygnowało z utraconych ziem. W 1654 r., wykorzystując konflikty wewnętrzne państwa polsko-litewskiego na Ukrainie, Rosja zerwała pokój. Wojna polsko-rosyjska będąca konsekwencją powstania Bohdana Chmielnickiego zakończyła się rozejmem zawartym 30 stycznia 1667 r. w Andruszowie.

Postanowienia układu rozejmowego przewidywały poważne straty terytorialne Rzeczypospolitej. Wielkie Księstwo Litewskie musiało zrezygnować z województwa smoleńskiego. Korona utraciła województwo czernichowskie i blisko połowę ogromnego (ok. 250 tys. km kw.) województwa kijowskiego, czyli tzw. Zаднієпра (lewobrzeżna Ukraina). Natomiast Kijów położony na prawym brzegu Dniepru miał pozostać przy Rosji przez dwa lata, a następnie powrócić w granice Rzeczypospolitej, jednak Rosjanie nie oddali miasta. Układ andruszowski kończył okres polskiej ekspansji wschodniej i zapoczątkował rosyjskie parcie na zachód.

Rozejm polsko-rosyjski miał obowiązywać trzynaście i pół roku do czasu zawar-

cia przewidywanego pokoju wieczystego. Straty terytorialne poniesione na rzecz Rosji miała zrekompensować Rzeczypospolitej uzgodniona w Andruszowie pomoc Moskwy przeciwko Turkom i Tatarom. Jednak starania dyplomacji polskiej o sojusz wojskowy z Rosją przeciwko Porcie i Krymowi w latach 1667-72 zakończyły się fiaskiem, a nawet nastąpiło pogorszenie stosunków polsko-rosyjskich. Moskwa zaczęła wówczas otwarcie dążyć do podporządkowania sobie także prawobrzeżnej Ukrainy, którą Rzeczypospolita utraciła na rzecz Turcji w 1672 r.

Polsko-rosyjski traktat pokojowy sankcjonujący postanowienia układu andruszowskiego został zawarty 6 maja 1686 r. w Moskwie. W imieniu Rzeczypospolitej dokument ten podpisali wojewoda poznański Krzysztof Grzymułtowski i kanclerz wielki litewski Marcjjan Aleksander Ogiński. Od nazwiska pierwszego z sygnatariuszy akt ten w historiografii nazywany jest pokojem (lub traktatem) Grzymułtowskiego. Polsko-rosyjski traktat pokojowy został przyjęty przez króla Jana III Sobieskiego na posiedzeniu senatu we Lwowie w 1686 r., ale nie był ratyfikowany i nie został potwierdzony uchwałą sejmową aż do 1764 r., kiedy uczynił to sejm konwokacyjny.

Zanim przeprowadzono demarkację granicy polsko-rosyjskiej zgodnie z postanowieniami traktatu Grzymułtowskiego, jej obraz kartograficzny został przedstawiony na kilku mapach generalnych Rzeczypospolitej opublikowanych na początku XVIII w. Najwcześniej i najdokładniej uczynił to Guillaume Delisle (1675-1726) – jeden z najwybitniejszych kartografów francuskich XVII-XVIII wieku, od 1716 r. członek Francuskiej Akademii Królewskiej, obdarzony dożywotnim tytułem pierwszego geografa królewskiego. Jego *La Pologne* (...) została wydana w 1702 r. techniką miedziorytniczą na arkuszu papieru o wymiarach 48 x 62,5 cm w skali około 1:2 500 000. Na mapie tej oznaczono granice państwowe Rzeczypospolitej, granicę między Koroną i Wielkim Księstwem Litewskim oraz granice województw. Po stronie moskiewskiej znajduje się nie tylko lewobrzeżna Ukraina, ale także Kijów. Dalej w kierunku północnym w granicach Rosji pozostawały ziemie: czernichowska, siewierska i smoleńska oraz miasta Starodub i Dorohobuż.

Sejm konwokacyjny obradujący w dniach 7 maja – 23 czerwca 1764 r. zatwierdził cesję terytorium Rzeczypospolitej na rzecz Rosji dokonaną w traktacie Grzymułtowskiego. Jednocześnie

2. Mapa graniczna między Polską i Rosją od rzeki Borowicz do Kijowa i Białej Cerkwi, 1764 r. Karol Pethées (kopiował), AGAD, Zb. Kart. 508-6

wyznaczył komisarzy, którzy w porozumieniu z komisarzami rosyjskimi mieli wytyczyć między obydwoma państwami granice w terenie. W skład komisji demarkacyjnej weszli: wojewoda kaliski Ignacy Twardowski, wojewoda i generał ziem ruskich August Aleksander Czar-toryski, wojewoda witebski Józef Antoni Sołłohub, koniuszy Wielkiego Księstwa Litewskiego Antoni Tyzenhauz, podsto-li koronny Jacek (Hiacynt) Małachowski

i łowczy wielki koronny Stanisław Czar-toryski. Sejm zobowiązał komisarzy nie tylko do demarkacji granicy, ale także do ustanowienia sądów pogranicznych oraz do wynegocjowania zwrotu stronie polskiej archiwów zabranych przez Rosję z terytorium Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Spośród kartografików demarkacyj-nych sporządzonych w latach 1764-67 zachowało się dziesięć znacznych roz-

miarów wielobarwnych map rękopiś-niennych sporządzonych na papierze. Mapy te później, prawdopodobnie po umieszczeniu ich w Zbiorze Geograficz-nym Stanisława Augusta, zostały podkle-jone płótnem, a brzegi obszyto zielonym jedwabiem. O znajdujących się w AGAD mapach demarkacyjnych z lat 1766-67 pi-sał po raz pierwszy, bardzo ogólnikowo, Karol Buczek w swojej pracy opublikowa-nej w 1935 r. (s. 147).

Dwie z tych map ukazują odcinek południowy granicy polsko-rosyjskiej. Pierwsza z nich została wykonana około 1764 r. prawdopodobnie przez Jana Bakałowicza na papierze o wymiarach 73,5 x 48,5 cm (r. 71 x 46,2 cm) w skali około 1:472 000. Obejmuje ona teren po obu stronach polsko-rosyjskiej linii granicznej biegnącej między Białą Cerkwią, Trechtymirówem, Kaniowem, Kryłowem i Bohem do granicy Rzeczypospolitej z Turcją wytyczoną po pokoju zawartym w Krasnawie w 1699 r. Oznaczono na niej rzeki Boh i Dniepr z dopływami, lasy, miasta i wsie. W prawym dolnym rogu mapy umieszczono dwie podziałki liniowe: w milach niemieckich i w milach ukraińskich [AGAD, Zb. Kart. 509-7 – ryc. 1].

Drugą mapę sporządził w 1766 r. płk Artylerii Koronnej i geometra przysięgły Jan Witte (od 1768 r. komendant twierdzy w Kamieńcu Podolskim) na arkuszu papieru o wymiarach 158 x 74 cm w skali około 1:11 000. Prawdopodobnie płk Witte wykonał jedynie pomiar kartowanego terenu i wytyczył na tym odcinku granicę polsko-rosyjską, natomiast mapę narysował kpt Maciej Deutsch. Przedstawiono na niej niewielki odcinek linii granicznej wzdłuż Bohu od strumienia Kodymy do Romankowej Doliny. Oznaczono rzekę Boh i jej dopływy Kodymę, Siniuchę i Karabelnę oraz ostrowy na Bohu: Sinowódzki, Miheja, Olchowcy, Koropeccki i Karabelny. Przedstawiono sytuację osad Hołota, Orzeł i Horód. W lewym dolnym rogu mapy umieszczono rysunek przedstawiający strażnicę nad Bohem, skały nadbrzeżne, obóz wojskowy i zbrojne postacie [AGAD, Zb. Kart. 509-6].

3. Mapa granicy polsko-rosyjskiej w powiecie oszmiańskim, 1766 r., Antoni Tadeusz Muswic Szadurski, Leon Worpay, Władysław Korwin Skalski, AGAD, Zb. Kart. 509-5b

Kolejna mapa demarkacyjna granicy Rzeczypospolitej z Rosją, obejmująca duży odcinek od wsi Juszy nad Dnieprem powyżej kijowskiego klina aż do rzeki Borowicy Wielkiej pod Krasnopolem i Kraśniczoborem, zachowała się jedynie w postaci kopii. Znajduje się na niej napis „copie par Perthées 1764”. Jest to jedna z najwcześniejszych prac wykonanych przez geografa królewskiego Stanisława Augusta, płk. Karola Perthéesa. Mapa została sporządzona na arkuszu papieru znacznych rozmiarów (324 x 71 cm) w skali około 1:150 000. Pas przygraniczny został opracowany nierównomiernie. Sieć rzeczną przedstawiono dosyć szczegółowo, wyrysowano drogi i mosty. Miejscowości oznaczono symbolami rysunkowymi, kilka schematami sytuacji, wyróżniono fortyfikacje w Kijowie (dwie), Stajkach, Trypolu, Obuchowie, Wasilkowie i Lubieczu, a we wsi Poleś – zamek otoczony murem. Linie granicy polsko-rosyjskiej wyrysowano kolorem zielonym. Zaznaczono tereny sporne.

W dolnej części mapy znajdują się dwa ozdobne kartusze z umieszczonymi wokół rysunkami narzędzi geodezyjnych (m.in. stolika mierniczego, sznura i laski) oraz rysunkami map i globusów. W prawym kartuszu znajdują się trzy podziałki liniowe: w wiorstach rosyjskich, milach litewskich i milach niemieckich. Prawy kartusz przeznaczony na tytuł mapy nie został wypełniony. Tytuł *Mappa graniczna Polski z Moskwą zacząwszy od rzeki Borowicy wielkiej pod Krasnopolem y Krasniezaborzem aż do Kijowa y do samej Białocerkwi podług Traktatu de Anno 1686* wpisał na dorsalnej naklejce archiwista królewski C.W. Friese [AGAD, Zb. Kart. 508-6 – ryc. 2]. O mapie tej pisze Karol Buczek w zarysie biografii Karola Perthéesa. Tę najwcześniejszą zachowaną pracę geografa królewskiego w służ-

bie polskiej ocenia jako niezbyt udaną (K. Buczek, 2003; s. 32-33).

Pozostałe siedem kartografików demarkacyjnych z lat 1766-67 to mapy rewizji granicy polsko-rosyjskiej. Mapę granicy województwa połockiego z państwem rosyjskim sporządzoną w 1767 r. przez komornika powiatu bractawskiego Konoplańskiego w skali około 1:50 000 wyróżniają znaczne rozmiary (387 x 104 cm, r. 381 x 98 cm). Przedstawiono na niej bardzo wąski pas przygraniczny. Oznaczono sieć hydrograficzną (rzeki, jeziora, ruczaje oraz bagna), lasy, mosty i strażnice. Miejscowości oznaczono symbolami rysunkowymi. Na niektórych terenach podano nazwiska właścicieli dóbr. Wyrysowano linię granicy polsko-rosyjskiej i zaznaczono tereny sporne. W tabeli umieszczonej w lewym dolnym rogu mapy podano obszar terenów spornych we włókach, morgach i sznurach. Obok niej usytuowana została podziałka liniowa w milach litewskich z podziałem na sznury, pręty i łokcie litewskie. W prawym dolnym rogu mapy znajduje się legenda zawierająca objaśnienie użytych barw [AGAD, Zb. Kart. 509-4].

Mapa niewielkiego odcinka granicy polsko-rosyjskiej, powiatu orszańskiego z dawnym woj. smoleńskim (po traktacie Grzymułtowskiego włączonym do państwa moskiewskiego) sporządzona w 1766 r. przez komorników granicznych tegoż powiatu Antoniego Tadeusza Muswic Szadurskiego, Leona Worpayego i Władysława Korwin Skalskiego w skali około 1:78 000 zachowała się zarówno w oryginale [AGAD, Zb. Kart. 509-5b – ryc. 3], jak i w kopii [AGAD, Zb. Kart. 509-5a]. Na oryginale widnieją podpisy rewizorów:

Marcina Antoniego Ratomskiego, Antoniego Hlebeckiego Jozofowicza i Michała Krogera, przepisane na kopii. Zarówno wymiary obu map (oryginał 55 x 44 cm, r. 51,5 x 40 cm), jak i treść są prawie identyczne. Na obu przedstawiono bardzo wąski pas przygraniczny. Oznaczono sieć hydrograficzną (rzeki graniczne i przecinające granicę) oraz lasy (Puszcze Huzińską i Bór Brugewski). Miasta i wsie po stronie polskiej i rosyjskiej oznaczono symbolami literowymi objaśnionymi w legendzie. Natomiast strażnice rosyjskie oznaczono symbolami liczbowymi, które objaśniono na mapie w spisie. Mapa ta obejmuje granicę między Rzeczpospolitą i Rosją od ujścia rzeki Wilejki w Jelną (granica z woj. witebskim) do źródeł rzeki Horodni (granica z woj. mścisławskim). Granica biegnie Wilejką, Kamienną, Radomką, krótkim odcinkiem lądowym i dalej Dnieprem od ujścia Skoronicy do Merei, Mereją, Iwatą, Jelonką i Czarną Hradzą.

Kolejne dwie mapy, w skali około 1:150 000, ukazują granicę Rzeczypospolitej (woj. mścisławskiego) z Rosją. Autorem ich jest komornik graniczny tegoż województwa Maciej Dołwnar. Na obydwu oznaczono tereny sporne, a ich obszar podano w tabeli umieszczonej na każdej z map. Obydwie ozdobiono licznymi elementami ikonograficznymi. Tytuły map i tabele umieszczono w ozdobnych kartuszach. Ponadto na mapach znajdują się rysunki godła Wielkiego Księstwa Litewskiego (Pogoń) i godła Rosji (ukoronowany orzeł dwugłowy, z berłem, jabłkiem oraz tarczą przedstawiającą św. Jerzego).

Pierwsza z tych map została wykonana w 1766 r. na arkuszu papieru o wymiarach 108 x 44 cm. *Mappa graniczna województwa Mścisławskiego wyrażająca pokrzywdzenia w zabranii gruntów przez zagranicznych Państwa Rossyjskiego obywatelów czasu wizji przez Ichm. Rewizorów a rezultato Senatus Consilii in a. 1766 wyznaczonych expediiujących się in ac-*

curata geometrica dimenasionie zliniowana zasięgiem obejmuje granicę polsko-rosyjską na odcinku od rzeki Oster na północy do granicy z powiatem rzeczycskim na południu. Oznaczono i opisano na niej rzeki graniczne i przygraniczne oraz sieć osadniczą (miasta i wsie) [AGAD, Zb. Kart. 509-8 – ryc. 4].

Drugą mapę wschodniej granicy woj. mścisławskiego sporządził Dołwnar w 1767 r. na arkuszu papieru o wymiarach 128 x 65,5 cm (r. 124 x 62,5 cm). Znajdują się na niej podpisy rewizorów granicy woj. mścisławskiego z państwem rosyjskim: sędziego ziemskiego pogranicznego, horodniczego woj. mścisławskiego, płk. wojsk Wielkiego Księstwa Litewskiego Leona Antoniego Dewica, wojskiego woj. witebskiego Kazimierza Łuskina i skarbnika Franciszka Tadeusza Poniatowskiego. *Mappa czsu wizji determinowanej R. 1766 die 10 Maji w Warszawie przy W.W. Ichm. P.P. Rewizorach (...) expediiujący się z wyrażeniem spokojnego duktu woiew. Mści-*

ślawskiego z Państwem Rossyjskim i znaydujących w dyfferencyi cum distinctione każdego (...) zasięgiem obejmuje granicę polsko-rosyjską na podobnym odcinku woj. mścisławskiego, od powiatu orszańskiego na północy do powiatu rzeczyckiego na południu [AGAD, Zb. Kart. 509-2].

Mapa sporządzona przez Macieja Dołwnara w 1766 r. ukazuje obraz kartograficzny wschodniej granicy województwa z zaznaczeniem ziem zajętych przez stronę rosyjską niezgodnie z ustaleniami traktatowymi. Natomiast druga z prac tego autora wyrysowana w 1767 r. przedstawia opinię rewizorów wobec roszczeń zgłaszanych przez pokrzywdzonych.

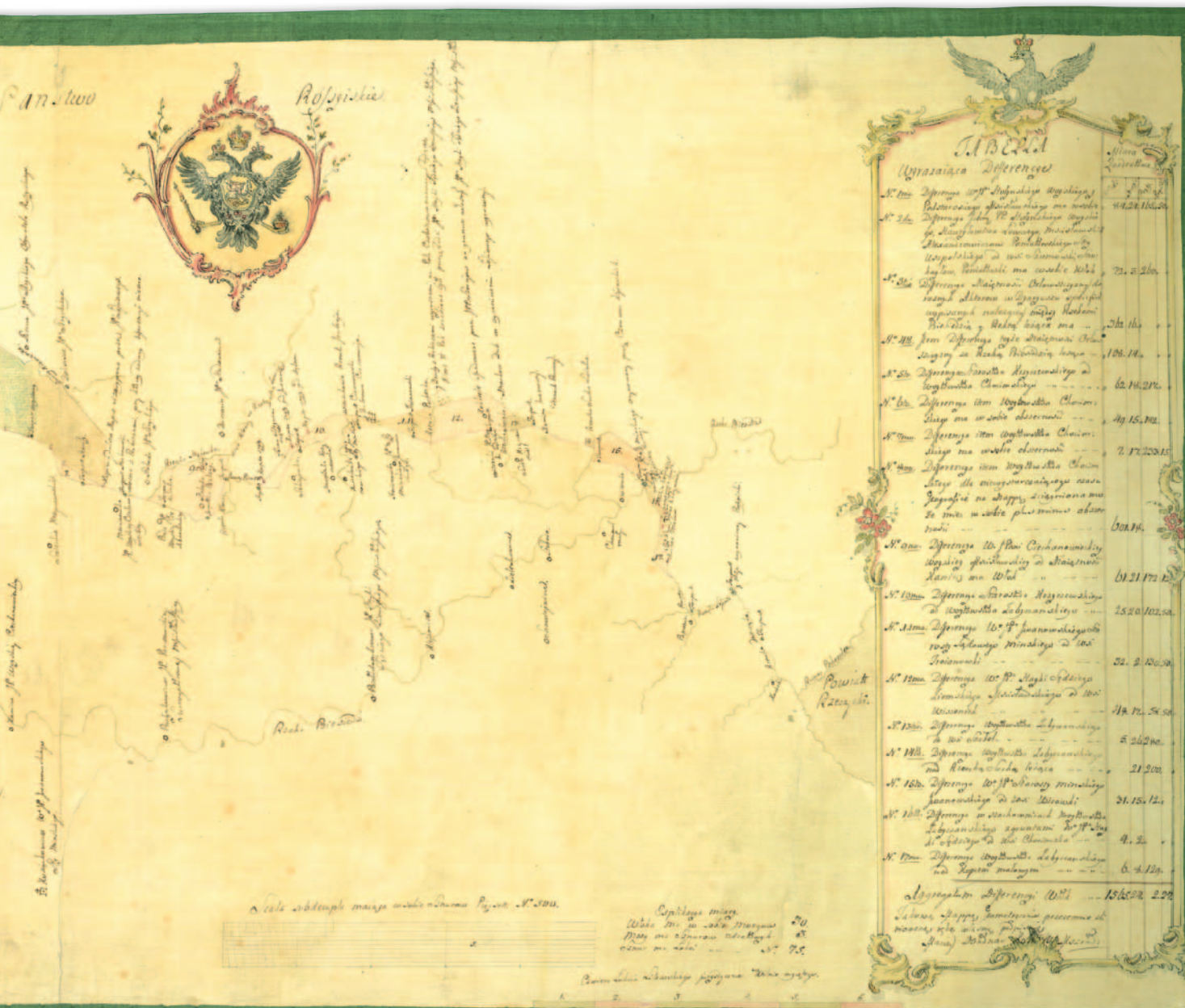
Mapa granicy wschodniej powiatu rzeczyckiego została wykonana w 1767 r. przez komornika tegoż powiatu Aleksandra Stetkiewicza na papierze o wymiarach 226 x 44 cm (r. 221,5 x 40 cm) w skali około 1:176 000. Obej-

muje ona niewielki odcinek granicy polsko-rosyjskiej od rzeki Dzieszionki (grаница z woj. mścisławskim) do miasta Jołcza poniżej ujścia Soży do Dniepru. Dokładnie przedstawiono tylko te części pasa przygranicznego, które obejmują „grunty zabrane”, czyli bezprawnie włączone do terytorium Rosji. Pozostałe jego odcinki opracowano schematycznie w bezpośrednim sąsiedztwie linii granicznej. Znakami topograficznymi objaśnionymi w legendzie oznaczono na mapie: granice (z podziałem na „dukt rewizyjny” i „dukt zabrania”), rzeki, łąchy, błota, lasy, wsie, młyny, ostrowy i strażnice. Symbolami rysunkowymi wyróżniono miasta. Ponadto na mapie umieszczono tabelę gruntów zabranych i podziałkę liniową w miłach polskich [AGAD, Zb. Kart. 509-3].

Na dwóch kolejnych mapach przedstawiono północno-wschodnie odcinki granicy polsko-rosyjskiej, w województwach połockim i witebskim. Pierwsza z nich ukazuje granicę woj. połockiego z Rosją od Inflant do granicy z woj. witebskim. Mapę tę sporządził w 1767 r. komornik powiatu braclawskiego Franciszek Konoplański na papierze o znacznych wymiarach (387 x 104 cm, r. 381 x 98 cm) w skali około 1:50 000. Oznaczono na niej sieć hydrograficzną (rzeki, strumienie, ruczaje, jeziora, bagna), mosty, lasy, wsie i strażnice. Kolorami objaśnionymi w legendzie wyróżniono: pasy nadgraniczne po obu stronach, tereny sporne oraz jeziora i rzeki. Na mapie umieszczono tabelę „terenów zabranych przez Polskę” i „terenów zabranych przez Rosję” oraz podano ich powierzchnię [AGAD, Zb. Kart. 509-4].

Granice woj. witebskiego z Rosją (od rzeki Komli do granicy powiatu orszańskiego) przedstawiono na mapie spo-

4. Mapa rewizyjna granicy polsko-rosyjskiej w województwie mścisławskim, 1766 r., Maciej Dołwnar, AGAD, Zb. Kart. 509-8

5. Fragment mapy rewizyjnej granicy polsko-rosyjskiej w województwie witebskim, 1766 r., Antoni Lenczewski, AGAD, Zb. Kart. 509-1

rzędzonej w 1766 r. przez komornika powiatu wołkowyskiego Antoniego Lenczewskiego na arkuszu papieru o wymiarach 106 x 89 cm w skali 1:135 000. Oznaczono sieć hydrograficzną (rzeki, rzuczaje, jeziora, błota), lasy, wsie, strażnice, kurhany na granicy, cerkwie i karczmy. Wyróżniono tereny sporne. W komentarzach umieszczonych na mapie podano

wzmianki dotyczące użytkowania gruntów nadgranicznych przez poszczególne wsie [AGAD, Zb. Kart. 509-1 – **ryc. 5**].

Mapy demarkacyjne sporządzone w latach 1764-67 są najstarszymi zachowanymi kartografikami ukazującymi tak dokładnie obraz granicy między Rzeczpospolitą i Rosją sprzed

I rozbioru Polski. Jest to jednak materiał niekompletny i niejednorodny, ponieważ nie powstał on w wyniku pracy zespołu geometrów pracujących według jednej, wcześniej opracowanej instrukcji. Każda z map jest dziełem odrębnym, przygotowanym przez innego autora. Różnią się nie tylko skalą i wielkością arkuszy papieru, na których zostały narysowane, ale także dokładnością. Różnice występują również w treści map. Na wszystkich dziesięciu wyrysowano granicę polsko-rosyjską, a na mapach „rewizyjnych” dodatkowo kolorami wyróżniono tereny sporne. Natomiast przedstawiony na nich pas nadgraniczny obejmuje bardzo niewielki obszar.

Ponadto oznaczono na nich sieć hydrograficzną i miejscowości usytuowane wzdłuż granicy, a czasami także lasy, sieć komunikacyjną (drogi i mosty), fortyfikacje, strażnice, młyny i karczmy. Miejscowości, rzeki i jeziora, w niektórych przypadkach nawet lasy i błota, zostały na mapach opisane nazwami, co jest szczególnie cenne dla badaczy ze względu na zmiany, jakie zaszły w okresie ponad 250 lat na tym terenie w hydrografii, osadnictwie i nazewnictwie. Na kartografikach granicy polsko-rosyjskiej z lat 1764-67 pojawiają się nazwy jednostek administracyjnych (województw, ziem i powiatów), sądowych (starostw) oraz gospodarczych (ekonomii) Rzeczypospolitej, a także nazwiska właścicieli dóbr położonych w pasie nadgranicznym.

Dr Henryk Bartoszewicz
kierownik Oddziału Kartografii AGAD

Literatura

- Bartoszewicz H., *Z dziejów kartografii Mazowsza i ziem sąsiednich XVII-XX wieku*, Warszawa – Pułtusk 2012;
- Buczek K., *Dzieje kartografii polskiej od XV do XVIII wieku, Zarys analityczno-syntetyczny*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1963;
- Buczek K., *Kartograf króla Stanisława Augusta życie i dzieła*, w: Karol Perthées (1739-1815). *Kartograf Pierwszej Rzeczypospolitej i entomolog*, red. J. Pawłowski, Warszawa 2003;
- Buczek K., *Prace kartografów pruskich w Polsce za czasów króla Stanisława Augusta na tle współczesnej kartografii polskiej*. *Prace Komisji Atlasu Historycznego Polski*, Kraków 1935, zeszyt 3;
- Historia dyplomacji polskiej, t. 2, 1572-1795, pod red. Z. Wójcika, Warszawa 1982;
- Imago Poloniae. *Dawna Rzeczpospolita na mapach, dokumentach i starodrukach* w zbiorach Tomasz Niewodniczańskiego, t. 2, Warszawa 2002;
- Polonia. *Atlas map z XVI-XVIII wieku*, wstęp S. Alexandrowicz, opisy map L. Szaniawska, oprac. red. J. Ostrowski, Warszawa 2005;
- Staszewski J., *August II Mocny*, Wrocław 1998;
- Volumina legum, t. 7, Petersburg 1860;
- Wójcik Z., *Rzeczpospolita wobec Turcji i Rosji 1674-1679*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1976;
- Wójcik Z., *Traktat andruszowski i jego geneza*, Warszawa 1959.